

**ВИВЧЕННЯ ФОЛЬКЛОРУ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

Статтю присвячено дослідженню функціонування фольклоризмів як мовних одиниць української народної пісні, їх варіативність.

Ключові слова: фольклоризм, варіанти, семантика, мова народної пісні

The article is devoted to the study of the functioning of folklorisms as language units of Ukrainian folk song, their variability.

Key words: folklorism, variants, semantics, language of folk song

Фольклоризми як функціональні одиниці мови народної пісні і на сьогодні залишаються актуальними для досліджень лінгвістів, потребують всебічного аналізу, оскільки сприяють подальшому розвитку художнього стилю.

Метою статті є аналіз функціонування лексичних одиниць української народної пісні, визначення їх варіативності.

Усі фольклорні збірники, зокрема видання народних пісень, зберігають традицію – подавати словник рідковживаних, діалектних слів. До реєстру таких словників, як правило, не включаються фонетичні варіанти лексем, значення яких зрозуміле з тексту, а звукова форма певною мірою відбиває незвичність, особливість пісенного мовлення порівняно з нейтральним стилем літературної мови. За походженням ці фонетичні варіанти є діалектизмами. Варіантний ряд утворюють, наприклад, слова із суфіксами здрібніло-пестливої семантики типу *братьєнько, мамусейка, сеструнейка, миленький, таточко, жартойки*, які вживаються у збірнику «Пісні з Волині» [5].

У веснянках зустрічаємося з варіантами назвами того самого поняття: *воробець* [1, с. 14], *горобецько, горобейко* [Там же, с. 71], *дівчаточка – вороб'ята* [Там же, с. 28]. Порівняймо також:

**Ой виходьте на улицю,
Отецькї сини** [1, с. 25].

**Щоб на нашу вулицю
Парубки ходили** [1, с. 29].

Якщо філологам XVI-XVII ст. була добре відома діалектна роздробленість української народної мови, то через народнопісенну творчість значно ширше коло мовців знайомилося із такою діалектною роздробленістю і, що можна припустити, сприймало її часом як джерело стилістичного урізноманітнення мови. Так, поширеними варіантами в народнопісенній мові є діалектні форми особових, зворотного і присвійних займенників, наприклад:

**А ви, хлопці, поспішайте,
Кожний пари си шукайте,
Най ся лишить красовиця:
Чорні очі, білі лиця** [1, с. 62].

Свеї жінки не б'єш [5, с. 131].

**А де Гандзя стояла,
Під нев рута-м'ята зів'яла** [1, с. 83].

Коня попасав, дрібний лист писав –

Все до тії Наталочки, що вірно кохав [1, с. 41].

**Не придадуть сльози щастя,
Легше серцю *мому* буде** [5, с. 125].

Найбільшу кількість варіантів у народнопісенній мові припадає на чергування **о – і, у – в**, вживання протетичних звуків:

**За рученьку іздавить,
Золотий перстень *із*дійметь** [1, с. 77].

А ще тяжче, хто *в*женився [5, с. 219].

Іванова жінка з *говечки* [5, с. 71].

В історії української літературної мови фольклорна варіантність сприймається, по-перше, як певний етап становлення норми національної літературної мови, по-друге, як потенційна можливість витворення стилістично диференційованих норм, насамперед становлення поетичної норми. Саме таку природу має стилістичне використання в сучасній літературній мові слова діалектного походження *най* (варіант *нехай*). Не випадково в словнику Б. Грінченка наводяться приклади із збірника М. Номиса і Я. Головацького, а в СУМі це слово супроводжується ремаркою *діал.* (приклади з мови І. Франка, О. Кобилянської, а також А. Головка). Зауважимо, що стилістична відмінюваність варіантів *най* і *нехай* засвідчується і в фольклорному мовленні, що, очевидно, впливає на статус частки *най* у сучасній мовній практиці: Б. Олійник вживає *най* – «*А най би трісли*» – для створення розмовної, навмисно зниженої експресії. Порівняймо з цим використання згаданої частки в народній пісні:

**Хто в полі ночує,
Нехай голос чує,
Хто дитя має,
Най ся навчає,
Нехай на гуляння нігди не пускає** [8, 1, с. 101].

У словниках, що додаються до популярних видань народних пісень, містяться лексеми, які мають давню традицію вживання в писемній практиці. Це вимагає диференційованого підходу до власне діалектних слів, які, подібно до архаїчної лексики, довше зберігаються в писемному мовленні: *батейко, всейкий, дівойка, бохінчик, бинда, кошу лейка, коновка, лєнта, ненений, жеб, світьолка, світлойка*[5, сс. 314-317]. В один ряд із переліченими словами, звичайно, не можна ставити літературно-нормативні лексеми, наприклад: *вельми, гостинці, джура, ліпший, оболонь, пазушка, сей, мужі, бронь, калиточка, коцюба*, включення яких до короткого словника зумовлене, очевидно, індивідуальною мовною практикою упорядника. Те саме стосується слів *волати, заволати* – кричати, *галузка* – гілка, які не потребують перекладу для сучасного мовця, оскільки не виявляють ні формальної, ні семантичної специфіки щодо літературної норми. Традиційні фольклорні слова *льоля* (сорочка), *жура, чеберяти, сумливая, тлустий*, розмовні *допіру, таменька, теперка, шарварок*, як стилістично забарвлені вислови, належать до загальноновживаного словника сучасної української мови.

Через народнопісенну мову, зокрема коломийки, розширили своє вживання в сучасній літературно-мовній практиці такі лексеми, як *крисаня* – капелюх, *легінь* – парубок, *ненько* – батько, *плай* – гірська стежка, *тайстра* – торба, *фраїр* – коханець, *чей, чень* – може, мабуть, *черес* – широкий шкіряний пояс, *чічка* – квітка, *вельон* – фата, *бокораи* – плотогон [4, с. 596]. У текстах народних пісень спостерігаємо процес формування наддіалектного словника: поряд уживаються слова, що взаємно доповнюють,

ніби перекладають одне одного, наприклад: *жалую, баную* [4, с. 41]. У двох різних виданнях «Лемківські народні пісні» [3] і «Лемківські співанки» [4] містяться словники діалектних слів, де наведено лексеми *банувати* – жалувати, тужити, *хижа* – хата, *газда* – господар. Звичайно, наведені слова характеризуються різним ступенем діалектної віддаленості від загальної літературної норми, так само як і зараховані до діалектизмів *вельми* – дуже, *єдвабний* – шовковий, *рече* – говорить, каже, *яр* – весна, *щестя* – щастя [4, сс. 307-314]. Одна річ, коли слово, вживане у фольклорній мові, має специфічне значення і тому вимагає пояснення-перекладу, скажімо, *ковбаня* – ополонка, проруб у льоду, інша річ, коли це слово здавна визначає над діалектну народнопісенну норму і використовується поетами, прозаїками як стилістично мотивований засіб, поповнюючи ряди лексичних синонімів, фонетичних варіантів слів. Немає, наприклад, в сучасній літературно-пісенній практиці стійкого зв'язку з діалектом слово *кошуля* [СУМ, т. 4, с. 318], оскільки вживають його письменники – представники різних територій – для увиразнення лексичного синонімічного ряду. Літературно-мовна традиція стоїть і за такими, наприклад, словами, як *баламутити* – каламутити, тут перекручувати, перебріхувати, *керниця* – криниця, *ноша* – одяг, *слуп* – стовп, *файний* – гарний, *черес* – пояс, *схорілий* – хворий, хворобливий, *потихайло* – попихач, *женячка* – женіння, одруження, *сарака, сарак* – бідак, бідолаха.

Обстеження фольклорних текстів дає змогу уточнити стилістичний статус окремих лексем у сучасному нормативному словнику літературної мови. Пісенна практика зумовлює експресивність деяких словотвірних моделей, наприклад, прикметникових форм із суфіксами **-ов-**, **-ив-**. Із варіантних форм типу *орловії/орлині* крила, *соколові/соколині* очі народнопісенна стилістика надає перевагу першим. Можливі словотвірні, а також фонетичні, словотвірно-фонетичні та інші варіанти є прикладом динамічного функціонування мовної системи, в якій стилістично марковані форми протиставлені нейтральним засобам літературної мови. Найзагальніша їхня кваліфікація – народнопоетичні засоби. Але, як показує практика подачі подібних утворень у словниках, біля них можуть стояти ремарки *рідковживане, народнопоетичне, застаріле, розмовне*. Розглянемо характерний приклад – подачу в словнику співвідносних іменників – *журав, журавка*.

У Словнику української мови [1971, т. 2, с. 547], крім згаданих, наводяться варіанти, співвідносні форми іменників чоловічого (*журавель*) та жіночого (*журавлиця*) родів. У мові фольклору, в народнопісенних типових формулах здебільшого діє тенденція до підрівнювання граматичних форм – іменників чоловічого і жіночого родів, причому одна з форм може бути загальноновживаною, а друга – оказіональною:

Ой полола горлиця лободу, лободу

Та послала горлика по воду, гей, по воду [6, с. 342].

Ходив журав по горі,

А журавка по другій

[8, 1, с. 227].

Жодною ремаркою не супроводжується лексема *журавлиця*, хоч ця назва не менш поширена, ніж *журавка*. З позначкою *розмовне* біля слова *журавка* важко погодитися, тому що вся фольклорна і літературно-художня практика освячує його як народнопоетичний вислів. Його позитивна оцінна семантика зумовлює, зокрема, багатство відповідного словотвірного гнізда у фольклорній системі. У словнику Б. Грінченка вміщено також слова *журавина, журавиночка* з покликанням на матеріали П. Чубинського. Цей фольклорний варіантний ряд можна було б доповнити іменником у формі чоловічого роду *журавник*:

Взяв собі жону

У морі на дну,

Взяв у сватики

Ще й журавлики [5, с. 176].

Семантичним завантаженням цього образу у фольклорі можна пояснити, очевидно, розгалужений семантичний ряд *журавель, журав, журавник і журавка, журавлиця, журавина*. Ці слова входять у стилістичну систему української літературної мови як народнопоетичні засоби.

Інодінароднописенні лексеми супроводжуються у Словнику української мови ремаркою *діалектне*. Так, скажімо, слово *люба* (кохання), хоч і проілюстроване прикладами з творів письменників, мова яких репрезентує різні територіальні діалекти, хоч і засвідчене в творах фольклору, все одно кваліфікується як діалектне. Тим часом входження його в лексичну систему народної пісні, прозора словотвірна будова (порівняймо *хода, біда*) роблять його звичним утворенням, що має народнопоетичний колорит. Так само тривала й різноманітна практика стоїть за лексемою *жура*, яку теж не варто зараховувати до діалектизмів [7, т. 2, с. 547].

Отже, вивчення народнописенної, ширше – фольклорної мови показує, що між діалектизмами і фольклоризмами існує досить рухлива межа. Діалектні за походженням слова, усталюючись у типових фольклорних формулах, часто набувають символічного значення, поповнюють ряди наддіалектних синонімічних засобів вираження. Вони несуть на собі відбиток високого або зниженого експресивного стилю. Так само, як у художньому стилі, діалектизми вступають у лексико-семантичні зв'язки з наявними в мові синонімічними засобами вираження.

Дослідження мови фольклору в аспекті історії української літературної мови передбачає виявлення характерного кола лексики та фразеології з народнопоетичним забарвленням, аналіз тих засобів, які збагачують стилістичну систему літературної мови на всіх її структурних рівнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Веснянки. Київ. Дніпро, 1984. 109 с.
2. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. Київ. Наукова думка, 1987. 245 с.
3. Лемківські народні пісні / упорядник Іван Майчик. Київ. Музична Україна, 1970. 51 с.
4. Лемківські співанки / Зібрав і упорядкував М. Соболевський. Київ. Музична Україна, 1967. 320 с.
5. Пісні з Волині. Київ. Музична Україна, 1970. 336 с.
6. Пісні Явдохи Зуїхи / Записав Гнат Танцюра. Київ. Наукова думка, 1965. 810 с.
7. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ. Наукова думка, 1970-1980.
8. Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика: в 2 ч. / Упоряд., вступ. ст. Г. К. Сидоренко. Ч. 1.: Пісні про кохання. Київ, Дніпро, 1964. 586 с.

Рекомендує до друку науковий керівник доцент Карабута О.П.